

Sulev VALDMAA

EESTI TRAKTORIPARK 1930. AASTATE LÖPUL JA 1940. AASTAL

1930. aastatel muutusid Eestis aktuaalseks põllumajanduse mehhaniseerimise küsimused. Nende aastate trükisõnas ilmus rohkesti sellealaseid kirjutisi, milles põllumajanduse asjatundjad andsid hinnanguid senitehtule ning kavandasid arengusuundi. Mitmed autorid näitasid, et edasine tõus põllumajanduses on olulises osas saavutatav maaviljeluse sihikindla mehhaniseerimise teel.¹

Traktorite arv Eestis oli kahekümnendail-kolmekümnendail aastail kasvanud. Sellest hoolimata jäi kodanlik vabariik nendega varustatuselt märgatavalt maha arenenud põllumajandusmaadest. 1930. aastate teisel poolel juhiti kirjanduses tähelepanu maaviljeluse mehhaniseerimist takistanud asjaolule. Suhteliselt kalli masintehnika ostmist raskendas talude nõrk kandevõime. Pealegi puudusid asjakohased riiklikud kavad ning põllumajanduse mehhaniseerimine oli seetõttu juhuiline. Tolleaegsete asjatundjate arvates peeti masinate kasutuselevõtu oluliseks takistuseks maa-fondi tükeldatust, selle mittevastavust tehnikaga harimisele. Kodanlik kutseharidussüsteem ei valmistanud mehhanisaatoreid ette. Kujunenud olukorrast pidi kolmekümnendate aastate teise poole hinnangutel välja aitama eelkõige riiklike mehhaniseerimiskavade väljatöötamine ning riigi toetusel töötavate eratraktorijaamade võrgu ulatuslik väljaarendamine koos riiklike remondi-hooldusjaamade rajamisega.²

Nõukogude Eesti ajaloolased ja majandusteadlased on kodanliku vabariigi põllumajanduse mehhaniseerimise küsimusi käsitletud peamiselt muude probleemide uurimisega seoses ning seetõttu puudub ka teema ulatuslikum vaatlus. Toetudes 1939. aasta põllumajandusloenduse osaliselt läbitöötatud ja avaldatud andmetele on R. Antons uurinud traktorite ositumist talude sotsiaal-majanduslike rühmade vahel. A. Ruusmann on sama loenduse Lõuna-Harjumaa andmeid kasutades näidanud kulaklike majapidamiste olemasolu väiketalundite hulgas ning sellega seletanud kallite põllutöömashinade kasutamist 1–10 hektari suurustes taludes. E. Pillikse

¹ Eesti majanduslik areng iseseisvuse kestel. — Konjunktuur, 1938, nr. 1/2, 6–56; *Ise, R.* Põllutöömashinade ja-riistade sissevedu ning nende valmistus kodumaal. — Konjunktuur, 1938, nr. 4/5, 252–256; Traktorid talude põldusid kündma. — Maa Hääl, 1939, 17. nov.; *Verret, G.* Põllumajanduse mehhaniseerimine. — Põllutöökoja aastaraamat. VI. Tln., 1938, 36–39; *Verret, G.* Põllumajanduse mehhaniseerimine. — Põllutöökoja aastaraamat. VII. Tln., 1939, 68–77; *Verret, G.* Põllumajanduse mehhaniseerimine. — Põllutöökoja aastaraamat. VIII. Tln., 1940, 66–75; *Rubel, P.* Inimtööjõuküsimus põllumajanduses. — Konjunktuur, 1938, nr. 1/2, 77–87; *Sööt, F.* Töönõudlus Eesti põllumajanduses. — Konjunktuur, 1938, nr. 6, 291–358; Teraviljamajandus Eestis. — Konjunktuur, 1938, nr. 3, 119–194; *Veerus, J.* Jõumajandus. — Konjunktuur, 1937, nr. 3/4, 189–197.

² Eesti põllumajanduse tootmisreservid ja nende rakendusvõimalusi. — Konjunktuur, 1937, nr. 3/4, 145–188; *Einer, J., Sepper, V., Selja, H., Pajuste, E.* Uudismaade ülesharimine. — Põllutöökoja aastaraamat. VI. Tln., 1938, 26–28; *Einer, J.* Uudismaade ülesharimine ja traktorijaamad. — Põllutöökoja aastaraamat. VIII. Tln., 1940, 46–50; *Muuga, A.* Tööjõu- ja mehhaniseerimisprobleem karjamajanduses. — Konjunktuur, 1938, nr. 7, 364–387; *Nurk, V.* Põllumajanduse mehhaniseerimisküsimusi. — Konjunktuur, 1937, nr. 1, 12–14; 75 põllutööriistade remonttöökoda üle riigi. — Maa Hääl, 1939, 12. juuli.

on kogunud mitmepalgelist faktimaterjali Eesti põllumajanduse mehhaniseerimise kohta Suure Isamaasõja eel.³

Et saada traktorite olemasolu ja nende kasutamise kohta detailsemat informatsiooni, saatis Eesti Põllutöoministerium 1940. aasta kevadel üksik- ja kollektiivsetele eratraktoriomanikele, kellele kuulus suurem osa tollal kasutuses olnud põllumajandustehnikat, täitmiseks trükitud ankeetküsimustikud. Tagasi saabusid need sama aasta augustis juba Nõukogude Eesti Põllutöö Rahvakomissariaadile. Võrreldes 1939. aasta põllumajandusloendusega, kus tehti kindlaks vaid traktorite ja nende riistvarustuse hulk, pakub traktoriomanike poolt omakäeliselt täidetud ankeet tunduvalt laialdasemaid ja sisukamaid andmeid. Nii peegeldub 1940. aasta ankeedivastustes traktoripargi ositumine markide kaupa. Uudne on andmestik traktoreid juhtinud isikute kohta: on küsitud nende traktoritundmisalast ettevalmistust ning juhistaazi. Ankeedis on märgitud mitmendat aastat talund traktoritööd kasutas, on andmeid traktoreite aastases kasutusintensiivsusest, samuti on loetletud traktorite abil tehtavate tööde liike ning hinnatud töömahtu. Ankeedi põhjal saab ülevaate masinate vanusest, tehnilisest seisukorrast ning ekspluatatsioonitingimustest. On näidatud, kellele traktorid kuulusid, kas üksikvaldajale, kahasvaldajaile või masinatarvitajate ühisustele. Ankeedist võib näha traktoriomanike suhtumist traktorijaamadesse ning viimastele kehtestatud tööhinnetesse. Seega pakub 1940. aasta eratraktoriomanike ankeetküsitluse andmestik olulist lisa senistele teadmistele kodanliku Eesti põllumajanduse mehhaniseeritusest 1930. aastate lõpuks.

Kasutades peamiselt 1940. aasta eratraktoriomanike üleriigilise ankeeterimise statistilisi andmeid, püüab käesoleva artikli autor analüüsida Eesti põllumajanduse mehhaniseerituse taset Suure Isamaasõja eel.

Traktorite ilmumine eesti taludesse sai alguse pärast Esimest maailmasõda ja kodusõda. Esimesed ametlikud andmed traktorite arvu kohta Eestis pärinevad 1925. aasta põllumajandusloendusest. Traktoreid oli loenduse andmeil 440.⁴ Järgnev põllumajandusloendus oli 1929. aastal, traktoreid oli siis 644.⁵ 1935. aasta seisuga oli Eestis kasutusel 870 traktorit.⁶ 1936. aasta jooksul tuli juurde veel 226 ning 1937. aastal 304 traktorit; 1. jaanuariks 1938 oli Eestis 1241 traktorit.⁷ Kallihinnaliste masinate muretsemine hoogustus 1930. aastate keskpaigast, ületades varasemate majanduskriisi aastate kasvutempo neli kuni kuus korda.

Võrreldes traktorite ning põllutööriistade hulka Eestis, Lätis ja Taanis 1937. aastal, ilmnevad suured erinevused nimetatud maade vahel. Põllumajanduse saavutuste võrdlemine Taani omadega oli enne Teist maailmasõda Eestis aktuaalne. Ametlikult oli võetud kursis põllumajanduse taniiseerimisele, sest Taani kujutas endast põllumajandust eelisarendavat väikeriiki nagu Eestigi, kuid Taani saavutused olid siinseist oluliselt paremad. Võrdlus Lätiga pakub huvi Eesti ja Läti ajaloo ning majandamistingimuste sarnasuse tõttu.

Nagu nähtub tabelist 1, oli Eestis 1000 hektari põllumaa kohta märgatavalt rohkem niidumasinaid, külvimasinaid ja traktoreid kui Lätis. Taanit oldi aga kõigi mehhanismide poolest maas. Põllupinda tuli 1937. aastal ühe traktori kohta Eestis 845 ha, Lätis 3300 ha ja Taanis 400 ha. Seega oli põllumajanduse mehhaniseerituse kvantitatiivne mahajäämus Eestis

³ Antons, R. Agraarsuhted kodanlikus Eestis. Tln., 1957; Pillikse, E. Kööplist kombainini. Raadio minivesiluste käsikirjad. (Põllumajanduse Teaduslik Ühing.) Tln., 1978; Pillikse, E. Mõningaid daatumeid Eesti põllumajanduse mehhaniseerimise arenguloos. — Rmt.: Põllumehe teatmik 1981. Tln., 1981, 297—314; Ruusmann, A. Missugust ajaloolist arenguteed mööda jõudis eesti töötav talurahvas 1940. aasta sotsialistliku revolutsioonini. — Rmt.: Eesti talurahvas teel sotsialismile. Tln., 1965, 116—195.

⁴ Ise, R. Põllutöomasinate ja -riistade sissevedu, 252.

⁵ Samas.

⁶ Nurk, V. Põllumajanduse mehhaniseerimisküsimusi, 14.

⁷ Ise, R. Põllutöomasinate ja -riistade sissevedu, 252, 255.

Põllutööriistade ja traktorite arv (tk.) 1937. aastal 1000 ha põllumaa kohta *

Põllutehnika liik	Eesti	Läti	Taani
Niidumasinad	34,5	23,4	43,6
Viljalõikajad	11,8	12,0	30,8
Külvimasinad	9,7	3,0	42,0
Traktorid	1,2	0,3	2,5

* Rubel, P. Inimtööjõuküsimus põllumajanduses, 83.

Taaniga võrreldes suur. Kõige paremini oli maailmas traktoritega varustatud USA, kus juba 1930. aastal oli ühe traktori harida vaid 145 hektarit põldu.⁸

Lisaks Eesti põllumajanduse mehhaniseerituse kvantitatiivsele mahajäämusele Taani omast oli mahajäämus ka kvalitatiivne. Nii kasutati Eestis veel rohkesti lokomobiile ja vedruäkkeid, mis olid Taanis asendatud sisepõlemis- ja elektrimootoritega ning kultivaatorite ja randaalidega.

1940. aasta eratraktoriomanike ankeetküsitluse andmed konkretiseerisid ettekujutust Eesti põllumajanduse mehhaniseerituse tegelikust seisust. Nende alusel on võimalik hinnata kahekümnendail-kolmekümnendail aastail tehtud ning võrrelda Eesti olukorda teiste riikide omaga veelgi täpsemalt.

1940. aastal kasutuses olnud traktoreist olid vaid üksikud vanemad kui 20 aastat. Ligi 150-st sel aastal Järvamaal töötanud traktorist oli vaid üks (1912. aasta väljalaske «Fordson») talundis kahekümne viiendat aastat.⁹ Viisteist kuni kaheksateist aastat kasutusel olnud masinaid oli samas maakonnas märgatavalt rohkem. Et traktorite omandamine hoogustus 1930. aastate keskpaigast, nähtub ankeetlehtedel märgitud traktorite vanusest.¹⁰ Kasutada olnud materjalides on andmeid 1673 traktori kohta. Neist umbes pooled olid omandatud aastail 1935—1940.

Maakonniti olid kõige uuemad traktorid Saaremaal, Harjumaal ja Petserimaal. Neis maakondades oli massiline masinate ost alanud hiljem kui teistes. 1940. aasta suve hakul oli Saaremaal traktori keskmine kasutusaeg omanike eneste andmeil alla nelja aasta.¹¹ Harjumaal ja Petserimaal oli iga traktor kasutusel olnud keskmiselt neli aastat.¹² Võrumaa, Viljandi- ja Järvamaa masinapargid vastavalt ligi seitsme, rohkem kui kuue ja ligi kuue aastaga olid Eesti vanimad.¹³

Suured erinevused traktorite paigutustiheduses ja nende keskmise vanuse kõikumine maakonniti tõendavad, et masinate muretsemine ei olnud plaanipärane ega riiklikult reguleeritud.

Kodanliku statistika andmed Eesti traktoripargi arvukuse dünaamika kohta ajavahemikus 1925—1939 näitavad pidevat kasvutendentsi. See on tingitud objektiivsest vajadusest mehhaniseerimise järele. Siit kasvab välja üleriigiliste mehhaniseerimiskavade nõudlus.

⁸ Verret, G. Põllumajanduse mehhaniseerimine, 36, 37.

⁹ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA), f. R-6, n. 1, s. 121, l. 127.

¹⁰ Ankeetlehel on toodud andmed nii traktori väljalaskeaasta kohta kui ka selle kohta, mitmendat aastat talund seda traktorit tarvitab.

¹¹ ENSV ORKA, f. R-6, n. 1, s. 125, l. 1—9.

¹² ENSV ORKA, f. R-6, n. 1, s. 120, l. 97—115; s. 123, l. 1—11.

¹³ ENSV ORKA, f. R-6, n. 1, s. 121, l. 105—112; s. 129, l. 85—104; s. 130, l. 114—132.

Hobuste ja traktorite arvu ning põllumaa* hulga dünaamika Eestis 1925—1939**

Aasta	Põllumaa (ha)	Hobuseid	Traktoreid	Hobuseid 1000 ha põllumaa kohta	Traktoreid 1000 ha põllumaa kohta
1925	994 384	223 747	440	225	0,4
1929	1 008 612	205 448	664	204	0,6
1935	1 050 399	217 810	870	207	0,8
1937	1 056 250***	209 120	1250	199	1,2
1938	1 073 284	219 020	1300****	204	1,2
1939	1 079 901	218 669	1807	202	1,7

* Põllumaaks on kogumiku «Eesti arvudes 1920—1935» (Tln., 1937) järgi arvatud maa, mis oli tera- ja kaunvilja, põldheina, kartuli, söödajuurvilja, lina ja muude kultuuride all, samuti kesa ja söödis olnud põllumaa.

** Eesti arvudes 1920—1935, 52, 53; Eesti põllumajandus. Statistiline aastaraamat. 1938. Tln., 1939, 22, 31; *Nurk, V.* Põllumajanduse mehhaniseerimisküsimusi, 14; *Verret, G.* Põllumajanduse mehhaniseerimine. — Põllutöökoja aastaraamat. VII, 67; *Verret, G.* Põllumajanduse mehhaniseerimine. — Põllutöökoja aastaraamat. VIII, 71; Põllutöökoja aastaraamat. VII, tabel lk. 202; Põllutöökoja aastaraamat. VIII, tabelid lk. 290, 304.

*** Autori ligikaudne arvutus.

**** Siintoodu vastab kõige enam tabeli ülejäänud näitudele, kuid 1938. aastast on erinevaid andmeid traktorite arvu kohta. Käesolevas artiklis on varem esitatud traktorite arv 1241 seisuga 1. jaan. 1938. Seega on tabelis 2 toodud arv 1300 traktorite hulk edasistel kuudel või ka aasta keskmine näitaja.

Tabelist 2 on näha, et põllumaa pind Eestis suurenes ajavahemikul 1925—1939 pidevalt. Põllumajanduses kasutatud hobuste arv aga ei kasvanud, vaid kõikus 210 000—220 000 ümber. Hobuste hulk 1000 hektari põllumaa kohta oli stabiliseerunud, kuid traktoreid tuli aina juurde. Kasvatempo on seejuures olnud üha kiirenev. Kui vahemikus 1925—1935 masinate arv kahekordistus kümne aastaga, siis järgmine kahekordistumine toimus juba nelja aastaga.

Traktorite muretsemise üheks peamiseks pidurdajaks olid talundite kasinad sissetulekud. Niigi kallite masinate hinnad tõusid Teise maailmasõja tõttu keskmiselt 47%. 1940. aasta esimesel poolel maksis levinuim ja odavaim «Fordsoni» traktor 3600 krooni.¹⁴ 1937/38. põllumajandusaastal oli suurtaalundite (üle 50 ha) puhastulu 983 krooni, väiketalundeil (kuni 20 ha) vaid 275 krooni.¹⁵ Selliste rahaliste võimaluste juures tuli traktorite muretsemine kõne alla kas ühis- või võlguomandamisena. 1940. aastal koostatud põllutööinventari ajutise kohustusliku töölerakendamise eelnõu kohaselt ei olnud võlga vaid 46,9%-l traktoriomanikel.¹⁶ Nagu eeldada võib, oli üldise kitsikuse olukorras traktori soetamine seda hõlpsam, mida suuremad olid talu sissetulekud. Seda kinnitavad artikli autori poolt 1939. aasta põllumajandusloenduse materjalide põhjal tehtud arvutused, mille aluseks on ENSV ORKA fondis 1831 säilitatavate põllumajandusloenduse talundilehtede andmed. Kokku vaatas autor läbi Eesti kõigi 11 sõjaeelse maakonna 135 loendusjaoskonna 17 076 talundi (12,1% tolleaegsest talude koguhulgast) andmed. Vaatlusel olid valdade loendusjaoskonnad nendes põllumajanduslikes konventides, kus traktoreid oli rohkem. Ka R. Antons on sama loenduse andmeile toetudes esitanud traktorite arvu eri suurusrühma 100 talundi kohta. Raamatus «Agraarsuhted kodanlikus Eestis» esitatud üleriigilised näitajad on siintooduist madalamad.

¹⁴ ENSV ORKA, f. R-6, n. 1, s. 364, l. 110.

¹⁵ Eesti põllumajandus. Statistiline aastaraamat. 1938, 93.

¹⁶ ENSV ORKA, f. R-6, n. 1, s. 364, l. 22.

Traktorite jaotumine erineva suurusega talundite vahel 1939. aasta põllumajandusloenduse andmeil *

Talundi suurusrühm (ha)	Vaadeldud talundeid	Traktoreid (tk.)**	Traktoreid suurusrühma 100 talundi kohta	
			Autori arvutus	R. Antonsi arvutus***
1—5	2 226	5,1	0,23	0,11
5—10	2 688	4,0	0,15	0,11
10—20	4 819	23,1	0,48	0,28
20—30	3 481	31,9	0,92	0,73
30—50	2 872	63,1	2,20	1,70
50—100	911	47,3	5,19	4,85
üle 100	79	41,5	52,53	41,10
Kokku	17 076	216,0	—	—

* Arvutusalus: ENSV ORKA, f. 1831, n. 1 ja n. 5.

** Traktorite arvu esitamine füüsilistes üksustes kümnendmurruna on tingitud asjaolust, et traktorid olid sageli omandatud talunike poolt kahasse.

*** Antons, R. Agraarsuhted kodanlikus Eestis, 151.

Tabelist 3 nähtub, et alla 100-hektarilistes taludes leidis vaid üksikuid traktoreid. Alles üle 100 hektari suurustes taludes oli traktor keskmiselt igas teises talus. Viies talundirühmas (alates rühmast 5—10 hektarit kuni rühmani 50—100 hektarit) oli artikli autori arvutuste kohaselt igas järgmises eelmisega võrreldes umbes kaks korda rohkem traktoreid. Ilmneb, et ka suurtele (50—100 ha) majapidamistele oli masina muretsemine raske.

Et riiklikult ei olnud põllumajanduse sihipäraseks mehhaniseerimiseks midagi märkimisväärset tehtud, onenes tehnika tulek põllule paljuski talunike ettevõtlikkusest. Traktor võis olla omandatud ühe füüsilise üksusena ühele talundile, ühe või enama füüsilise üksusena ühiskasutuseks masinatarvitajate ühisusele või ühe füüsilise üksusena mitme talu ühiskasutusse ilma seda ühisuseks registreerimata.

Nii oli Läänemaal Velise valla teises loendusjaoskonnas 117 talundi kohta 8 ratastraktorit. Neist 4 kuulusid masinatarvitajate ühisustele, 0,3 traktorit ühele omanikule talundi suurusrühmas 10—20 ha, 0,5 traktorit ühele omanikule 20—30 ha suuruses talus, 2,2 traktorit kolmele omanikule 30—50 ha suurusrühma taludes. Üks traktor oli suurtalus (üle 100 ha).¹⁷ Saaremaa maakonna Muhu valla viiendas loendusjaoskonnas oli kokku 11 traktoriomanikku, kelle talude suurused ja omanikele kuulunud osad traktoreist olid järgmised: 16 ha maad — 1/12 traktorit, 23 ha — 1/6, 27 ha — 1/6, 27 ha — 1/5, 38 ha — 1/5, 38 ha — 1/12, 49 ha — 1/12, 40 ha — 1/12, 56 ha — 1/6, 52 ha — 1/5 ja 57 hektarit maad ning 1/6 osa traktorist.¹⁸ Toodud näites on tegemist traktori omandamisega kahasse seda omandivormi masinatarvitajate ühisuseks vormistamata.

Selline traktori osanikuks olemine viiendiku või isegi kaheteistkümnendiku kaupa ei olnud ainult kehvamatele maakondadele omane nähtus. Viljandimaa Põltsamaa valla esimeses loendusjaoskonnas oli kahest traktorist üks samuti omandatud kaheteistkümneme omaniku peale. Põltsamaa maatulunduskonsulendi nõuandepiirkond oli aga Eesti traktoririkkamaid.¹⁹

¹⁷ ENSV ORKA, f. 1831, n. 5, s. 239, l. 253, 157.

¹⁸ ENSV ORKA, f. 1831, n. 1, s. 3525, l. 42, 80, 81, 82, 109, 110, 114, 115, 145, 146, 147.

¹⁹ ENSV ORKA, f. 1831, n. 1, s. 3659, l. 7, 55, 91, 93, 94, 95, 105, 116, 119, 127, 128, 130, 131, 139, 151.

Tehnika kahasse omandamist soodustas asjaolu, et kehtinud maakasutuse struktuuri puhul ei olnud otstarbekas kasutada traktorit ainult ühe talundi töödel.

Tavaliselt ei olnud väikeses talus võimalik traktorit mitmekülgset rakendada. Sellest hoolimata oli autori arvutuste kohaselt talundirühmas 1—5 ha traktoreid rohkem kui rühmas 5—10 ha (tab. 3). R. Antonsi andmeil oli mõlemas rühmas 0,11 traktorit 100 talundi kohta. Näilise vastuolu lahendas A. Ruusmann, kelle uuringust ilmnes, et rühmas 1—5 ha ei olnud talu sageli valdajale põhisissetulekuallikas. Omanik võis talundi baasil pidada mõnd ettevõtet, töötada palgalisena, talle kuuluvat suuremat talundit välja rentida. Nii oli Järvamaal Koigi valla esimeses loendusjaoskonnas 2,33 hektari suurune talund, mille omanik pidas jahu- ja saeveskit ning tal oli kaks traktorit.²⁰ Tartumaal Torma valla esimeses loendusjaoskonnas oli 1,5 hektari suurune talu, mille omanik elatus pooleterarendist. Tal oli üks traktor ja mitmeid muid mehhanisme ning maaharimisriistu.²¹ Tartumaal Aakre valla kolmandas loendusjaoskonnas oli 3,5-hektariline talu, mille peremees elatus talle kuuluva teise, suurema talu väljarentimisest. Omanikul oli üks traktor.²² Näiteid, kus omanikule kuulus paar talundit, millest suurem oli välja renditud ning omanik ise elas väiksemas, oli mitmeid. Niisugused talundid on A. Ruusmann Lõuna-Harjumaa näitel klassifitseerinud kulaklikeks. Suurem osa sealseist 1—5 ha suurustest taludest ei olnud omanikele peasissetulekuallikaiks. Nende omanikud elatusid kas palgalisest tööst, päevatööst või käsitööst. 3,2% 1—5 hektari suuruste talude pidajatest elatus äritegevusest, tööstusettevõtluusest ja muust sellisest.²³

Eratraktorite paiknemine Eestis 1940. aastal vastavalt omanike poolt samal aastal täidetud ankeetlehtedele on kujutatud joonisel. Et ankeeteerimine viidi läbi põllumajanduslike konventide kaupa, on need märgitud eraldi. Paistab silma masinate absoluutarvude suur vahe konventides. Pindalalt suhteliselt väikestes Põltsamaa ja Elva konvendis oli esimeses 64 ja teises 51 traktorit. Saaremaal Sõrve konvendis oli vaid 4 ja Virumaal Iisaku konvendis 7 traktorit. Vasknarva konvendi paar traktorit olid 1940. aastaks sealt ära viidud (ühe kohta on teada, et see müüdi Narva konventi). Eratraktoriomanike ankeetlehtede andmed ei peegelda masinate arvu Vastseliina konvendis. Traktorite ebahütlane paigutus konventides oli eri tegurite koosmõju tulemus. Kuid olulisemaid oli talundite majanduslik võimalus. Nagu nähtub, võimaldas saarte ja ranniku väheviljakas ning kivine pinnas muretseda konventi vaid mõne traktori, harva kuni paarkümmend. Sisemaa konventides ulatus traktorite arv kolmekümne kuni neljakümneni. Tehnika omandamine ostjate poolt sõltus ka müüja-organisatsioonide reklaamist ning talunike vastuvõtlikkusest uuele. Olu-korras, kus puudus riiklikult mõjusalt stimuleeritav mehhaniseerimise plaan, oli tehnika tulekul põllule eriline kaal psühholoogilisel barjääril ja talunike reaalsel kaalutlustel.

1939. aasta septembris arutas põllumajanduse mehhaniseerimise küsimusi Riigi Majanduskomitee. Kavandati taludele traktorite ostmiseks riikliku toetuse võimaldamist. Väiketalundite varustamiseks sobivate masinate ja põllutööriistadega kavatseti maal avada põllutööriistade proovi-jaamu.²⁴

Analüüsides mehhaniseerimise perspektiive Eestis väitsid asjatundjad, et omamaiselt on otstarbekas ja võimalik toota loorehasid, reaskülvajaid

²⁰ ENSV ORKA, f. 1831, n. 1, s. 3339, l. 94.

²¹ Samas.

²² ENSV ORKA, f. 1831, n. 1, s. 3868, l. 39.

²³ Ruusmann, A. Talurahva klassistruktuurist Eestis 1940. aasta revolutsiooni eelõhtul. — Rmt.: Eesti talurahvas teel sotsialismile. Tln., 1965, 125—126.

²⁴ Traktorid talude põldusid kündma.



1 2 3 4 5 6

Kodanliku Eesti põllumajanduslikud konvendid, traktorite arv neis augustis 1940, põllu- ja heinamaa hulk traktori kohta 1938. aasta andmeil.*

1 kuni 600 ha põllu- ja heinamaad traktori kohta, 2 600—1200 ha põllu- ja heinamaad traktori kohta, 3 1200—3000 ha põllu- ja heinamaad traktori kohta, 4 üle 3000 ha põllu- ja heinamaad traktori kohta, 5 maakonna piir, 6 põllumajandusliku konvendi piir. Uhte põllumajanduskonventi kuulus neli kuni kuus ühe maakonna valda. Vaid Karksi vald Viljandimaalt kuulus Abja maatulunduskonsulendi nõuandepiirkonda, mille põhiala jäi Pärnumaale. Viljandimaa Paistu ja Viljandi konventide traktorite arv on esitatud koos.

* ENSV ORKA, f. R-6, n. 1, s. 120, l. 11—94; s. 121, l. 8—83; s. 122, l. 30—133; s. 123, l. 14—16; s. 124, l. 26—151; s. 125, l. 18—62; s. 126, l. 1—193, 218—332; s. 127, l. 9—42; s. 128, l. 33—222; s. 129, l. 1—45; s. 130, l. 1—105; Eesti Põllumajandus. Statistiline aastaaraamat. 1938, 26, 27, 28, 29; Riigi Teataja, 1936, nr. 22, 398—402.

ning muid lihtsamaid põllutööriistu ja -masinaid. Tähtsamaks sisseveo-artikliks kõrvuti niidukite ja viljapeksumasinatega peavad aga jääma ka traktorid. Viimastele langes põllutööriistade sisseveo koguväärtusest 1937. aastal 28,4%.²⁵

Eratraktoriomanike ankeetlehtede andmeil töötas 1940. aastal Eesti põldudel parkümmend eri marki traktorit. Levinum oli Ameerika Ühendriikides valmistatud «Fordson», mille töö- ja eksploatatsiooniomadusi pidasid kasutajad Eesti tingimustele kõige vastavamateks. Neid oli lehti täitnute andmetel 38% kogu kasutuses olnud traktoripargist. «Fordson» oli kujunenud eelistatuimaks margiks kolmekümnendate aastate teisel poolel. Suhteliselt noorema traktoripargiga maakondades oli neid rohkem. Nii moodustasid «Fordsonid» Saaremaa traktoreist 76%, Harjumaal 73% ja Petserimaal 71%. Arvukuselt järgnes 13%-ga «Deering». Ülejäänud 49% moodustasid mitmed erineva päritoluga traktorimargid, nagu «Allis Chalmers», «Lanz-Bulldog», «Deutz», «Hanomag», «Massey Harris», «Kulervo» ja teised.

Omaette probleem oli kvalifitseeritud traktoristide ettevalmistamine. Riiklikult ei olnud 1930. aastate lõpuks sel alal midagi nimetamisväärtset ette võetud, kuid «Rahvaleht» nentis 1939. aasta detsembris, et kvalifitseeritud traktorijuhtide ettevalmistamise küsimus oli üles kerkimas.²⁶ Entusiastide eestvõttel, kes organiseerisid omaalgatuslikke traktoristide kur-

²⁵ Ise, R. Põllutöömasinate ja -riistade sissevedu, 255.

²⁶ Sada uut traktoriijaama. — Rahvaleht, 1939, 20. dets.

Traktoritega tehtud tööd 1939. ja 1940. aastal *

Tööde liik	1939		1940	
	Tööhobusetunde	%	Tööhobusetunde	%
Uudismaade ülesharimine	2 396 000	23,7	1 689 000	18,3
Maaharimistööd	1 599 000	15,8	2 273 000	24,6
Külvitööd	26 000	0,3	38 000	0,4
Väetamistööd	9 000	0,1	13 000	0,1
Koristustööd	23 000	0,2	33 000	0,4
Rehepekumasina käitamine	4 990 000	49,3	4 468 000	48,4
Mitmesugused veotööd	23 000	0,2	17 000	0,2
Tööd rihmaseibil	1 047 000	10,4	700 000	7,6
Kokku	10 113 000	100,0	9 231 000	100,0

* ENSV ORKA, f. R-6, n. 12, s. 1, l. 46.

susi, valmistati kodanliku vabariigi ajal ette umbes 6500 traktoristi.²⁷ Õpetajateks olid põhiliselt J. Kuresoo ja J. Pillikse. Ankeetlehtede andmeil oli 1940. aastal traktoreid juhtinud isikutest 36% ilma igasuguse väljaõppeta. Traktoristide kursustel käinuid oli 57%. Ülejäänud 7% olid ettevalmistuse saanud mitmesugustel muudel tehnilistel kursustel. Kursused olid eripalgelised nii neid korraldanud organisatsioonide poolest kui ka neil antud teadmiste sügavuse poolest. Ankeetlehtedes on traktoristide väljaõppe kohtadena märgitud kursusi Noorte Meeste Kristliku Ühingu, Masinatarvitajate Ühisuste Liidu, Põllutöökoja ja Põllumajanduse Tehnilise Talituse juures. Erialasse puutuvaid teadmisi olid traktoritel töötanud saanud ka sõjaväest, autojuhtide kursustelt ja müüjaorganisatsioonide instruktaazidelt.

Keskmiselt 63%-l juhtudest oli 1940. aastal masinajuhiks kas omanik ise või tema perekonnaliige. Palgalisteks võeti traktoristikogemustega isikuid. Selliselt oli traktor talundis ka palgalise tööjõu kasutamise allikas. Kuna traktorit kasutati majapidamises hooajaliselt, pakkus see palgalisele tööjõule vaid ajutist rakendust ning põhjustas omalt poolt sotsiaalseid probleeme külas. Valgamaal oli palgaliste juhtide protsent kõige kõrgem — 69. Ka Valgamaa traktoristi 7,7-aastane erialastaaž oli riigis kõrgem. Võrdluseks: Saaremaa traktoristi keskmine staaž oli 4,2 aastat, mis oli ka madalaim riigis.

Valdajate umbkaudseil hinnanguil kasutati talundeis traktorit vaid mõnesaja tunni ulatuses aastas. Ka kõige intensiivsema masinakasutusega maakonnas Virumaal töötas traktor vaid 1134 tundi aastas. Traktorite poolt 1939. ja 1940. aastal tehtud tööde loetelust ilmneb, et tehnikat kasutati Eesti põldudel väga piiratult.

Tabel 4 näitab, et Eestis kasutati traktorit põhiliselt viljapeksul (ligi pool kõigist töötundidest). Traktorite selline ühekülgne kasutamine tulenes suuresti sellest, et masinatarvitajate ühisuste traktoreid kasutati ainult viljapeksul.²⁸ Teiseks tööks oli uudismaade ülesharimine. 1939. aastaga võrreldes tõusis 1940. aastal tunduvalt traktoritega tehtavate maaharimistööde osakaal. Kevadisel kultiveerimisel ja randaalimisel kasutati traktoreid esmakordselt alles 1939. aasta kevadel.²⁹ Kuna traktor oli majapidamises sagedasti ainus mehhaaniline jõuallikas, kasutati seda suhteliselt

²⁷ Pillikse, E. Mõningaid daatumeid, 308.

²⁸ Traktorid talude põldusid kündma.

²⁹ Einer, J. Uudismaade ülesharimine ja traktorijaamad. — Põllutöökoja aastaraamat. VIII. Tln., 1940, 47.

Tabel 5

Eratraktorite varustus haakeriistade ja viljapeksumasinatega 1940. aastal
(kümne traktori kohta)*

Maakond	Atru		Põllu- atru		Ran- daale		Kultivaa- toreid		Vilja- peksu- masinaid		Kokku	
	tk.	%	tk.	%	tk.	%	tk.	%	tk.	%	tk.	%
Harjumaa	3,8	26	1,9	13	4,6	32	0,7	5	3,4	24	14,4	100
Järvamaa	1,5	13	1,7	15	3,1	27	1,1	9	4,2	36	11,6	100
Läänemaa	4,1	20	3,7	19	6,3	31	0,6	3	5,5	27	20,2	100
Petserimaa	4,8	27	3,7	21	2,1	12	0,3	2	6,6	38	17,5	100
Pärnumaa	2,3	16	3,1	21	3,6	25	0,9	6	4,7	32	14,6	100
Saaremaa	6,9	31	2,2	10	6,9	31	0,0	0	6,0	28	22,0	100
Tartumaa	2,3	11	5,7	26	3,7	17	3,8	18	6,1	28	21,6	100
Valgamaa	1,2	11	2,6	23	2,5	22	1,2	11	3,6	33	11,1	100
Viljandimaa	1,8	9	5,4	27	3,8	19	3,5	18	5,4	27	19,9	100
Virumaa	3,1	18	4,0	23	2,4	14	1,8	11	5,9	34	17,2	100
Võrumaa	1,5	12	1,7	14	3,8	30	1,4	11	4,1	33	12,5	100

*ORKA, f. R-6, n. 1, s. 120, l. 11—94; s. 121, l. 8—83; s. 122, l. 30—133; s. 123, l. 14—46; s. 124, l. 26—151; s. 125, l. 18—62; s. 126, l. 1—193; s. 127, l. 9—42; s. 128, l. 33—222; s. 129, l. 1—45; s. 130, l. 1—105.

rohkesti rihmaseibitöödel. Seega rohkem kui poole kõikidest töötundidest toimis traktor 1939. ja 1940. aastal Eestis talude mehhanisme käitava mootorina. 1939. aastal peksti traktorite jõul umbes 30% kogu viljast. Samal ajal küündis traktorite osatähtsus maaharimistööl vaid 2,8% -ni nende tööde kogumahust. Ülejäänud tööde puhul, mida olnuks põllumajanduses võimalik mehhaniseerida, jäi traktorite osakaal veelgi väiksemaks.³⁰

Traktoriga tehtud tööde loetelu võis vaatamata eeltoodule ulatuda paarikümneni. Olgu näitena toodud 13-hobujõuline väiketraktor «Allis Chalmers» Järvamaalt, mis töötas 1939. aastal kokku 869 töötundi. Sellest künti 265, randaaliti 25, kultiveeriti 2, äestati 17, libistati 34, niideti heina 134, koristati vilja 11, peksti rehte ja kombainiti vilja 36, võeti kartuleid 107 ning jahvatati vilja 18 tundi. Ülejäänud 220 tundi jagunes veel mitme muu töö vahel.³¹

Traktori rakendusalasid peegeldab nende varustus haakeriistadega. Traktoriomanike ankeetlehtede andmeil koostatud tabelist 5 nähtub, et kümne traktori kohta tuli 1940. aasta suvel viljapeksumasinaid ja muid peamisi haakeriistu vaid 11—22. Kõige paremini olid traktorid varustatud Saaremaal, kus ühe masina kohta tuli traktoriomanike andmeil 2,2 haakeriista ning viljapeksumasinat. Valgamaal ja Järvamaal jätkus ühele traktorile vaid üks haakeriist või viljapeksumasin. Et aga viljapeksumasinaid moodustasid tabelis toodud mehhanismide hulgast keskmiselt rohkem kui 30%, tuli nende mahaarvamisel Järvamaal kümne traktori kohta vaid 7,4 peamist haakeriista. Ka Pärnumaal, Valgamaal ja Võrumaal oli ilma viljapeksumasinateta traktoreid, millel ei olnud haakeriistu. Nii tuli kümne masina kohta Pärnumaal 9,9, Valgamaal 7,5 ja Võrumaal 8,4 haakeriista. Lisaks tabelis toodud mehhanismidele oli talundeis veel turbahunte, ristikuseemne hõõrujaid, veskeid ja mõningaid muid seadeldisi, mida käitati traktori abil.

³⁰ ENSV ORKA, f. R-6, n. 12, s. 1, l. 42.

³¹ ENSV ORKA, f. R-6, n. 1, s. 369, l. 2, 4.

Maakondade vahel oli üsna suuri erinevusi haakeriistade osas. Kõige ühtlasemalt oli kõikjal viljapeksumasinaid, kuid näiteks ükski Saaremaa traktoriomanik ei väitnud ankeetlehes endal kultivaatorit olevat. Samal ajal moodustasid need umbes viiendiku kõigist Tartumaa ja Viljandimaa traktorihaakeriistadest. Randaale oli Petserimaal 12%, Harjumaal 32% viljapeksumasinade ja haakeriistade koguhulgast. Uudismaa-atrade ja põlluatrade osakaal eri maakondades kõikus samuti 10—30% vahel. Viljapeksumasinade suuremat osakaalu seletab asjaolu, et masinatarvitajate ühisused olid vaid nendega varustatud. Silma torkab sarnasus Tartumaa ja Viljandimaa ning Harjumaal ja Saaremaa traktorite vahel haakeriistadega varustatuse osas. Tartu- ja Viljandimaal olid ühetaolised viljakad mullad ja seega sarnased soodsad tingimused maaharimiseks. Saaremaa ja Harjumaal põllud olid kivised, väheviljakad ning maaharimiseks ebasoodsate muldadega.

1940. aastal täidetud eratraktoriomanike ankeetlehtede järgi oli võimalik kindlaks teha 1604 traktori kuuluvus. 233 traktorit ehk ligikaudu 15% kuulus masinatarvitajate ühisustele. 77 ehk 5% oli muretsatud mitme osaniku peale. Selliselt omandatud traktor kuulus enamjaolt kahele talundile (omanikud olid sageli suguluses), kuid osanikke võis olla ka rohkem. 1294 traktorit 1604-st kuulus üksikvaldajatele. See on 80%. Eratraktorite üksikvaldajaks võisid olla ka sellised suuremad ettevõtted nagu Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisuse Põltsamaa tehased.

Mitmed autorid pidasid põllumajanduse mehhaniseerimise edendamise üheks võimaluseks eratraktoriijaamade võrgu laiendamist. Jaanuarist 1939 kuni sama aasta detsembrini suurenes riigi toetusel töötanud eratraktoriijaamade arv 344-lt 440-le. Riik planeeris 1940. aastal soodustada veel saja traktoriijaama avamist.³² Tolleaegseid eratraktoriijaamu ja Suure Isamaasõja järgseid masina-traktoriijaamu ei saa samastada. Esimene kujutas endast eratraktoriomaniku kokkulepet riigiga, mille kohaselt eratraktoriomanik töötas oma traktoriga ümberkaudsete talude põldudel kindlaksmääratud tööhinnete järgi. Suure tootlikkuse puhul maksis riik traktoriijaama omanikule preemiat, samuti abistas traktori hooldamisel, eksploateerimisel ja varuosade ning kütuse hankimisel. Seega oli eratraktoriijaam kodanliku majandussüsteemi tüüpiline ilming, selle tegevuses puudus planeeritus. Töö sõltus paljuski traktoriomaniku svast. Et maaharimistööd langevad suhteliselt lühikesele perioodile aastas, oli ühe traktori abil võimalik harida vaid väheste talundite põlde. Tasu ühe hektari künni eest oli üsna kõrge. Seetõttu võisid traktoriijaama tööd kasutada üksnes jõukamad majapidamised. Kehvemad majapidamised, kus veojõud sageli üldse puudus, ei saanud ka seda võimalust kasutada. Nõnda süvendas traktor Eesti külas sotsiaalset ja majanduslikku ebavõrdsust.

Ankeetlehtedes aga hindasid 1939. ja 1940. aastal jaamu pidanud traktoriomanikud kehtestatud tööhindeid liiga madalaks, sest puhkenud Teise maailmasõja tõttu olid masinate eksploatatsioonikulud tunduvalt tõusnud. Müügilt kadus importkütus. Saadaval oli peaaesjalikult Eesti oma kütteõli, mille kvaliteet oli tarvitajate hinnanguil halb. Võrreldes 1939. aasta esimese poolega tõusis traktorikütuse hind 1940. aasta esimeseks pooleks 50—70%.³³ Nagu nähtub ankeetlehtedest, kavatsesid mitmed traktoriijaama omanikud raskenenud olude tõttu jaama pidamisest loobuda.

Madalakvaliteedilise kodumaise kütuse pärast olid traktorid sageli rikkis. Masinate küttesüsteem ummistus, kütuse põlemisjäädid koksistusid ja mootorid jooksid kinni. Esines mootorite purunemisi. Varuosade puudus raskendas remonti. Ka haritavate maade halb ettevalmistatus põhjustas rikkeid. Paljud põllud olid kas kividest puhastamata või liigniiskusest kui-

³² Sada uut traktoriijaama.

³³ Põllutöökoja 39/40. a. rahaline aruanne. — Põllutöökoja aastaraamat. VIII. Tln., 1940, 273.

vendamata. Sageli hooldasid masinavaldajad oma tehnikat oskamatult ning nende poolt tehtud remont oli asjatundmatu. Põllutöökoda oli 1938. aastal loonud 13 põllutööriistade ja -masinate remonditöökoda ning sepi-koda.³⁴ Riik kavatses põllutehnika remondibaasi laiendada maanteemasinate parandustöökodade arvel.

ENSV ORKA-s säilitatavad Eesti eratraktoriomanike 1940. aasta anke-teerimise materjalid pakuvad oma andmestikuga olulist lisa teadmistele põllumajanduse arengutaseme kohta üldse ja selle mehhaniseerituse kohta eriti. Ankeedivastustes sisalduv informatsioon on väärtuslik kui ajalooline ja ka majanduslik teave, mille taolist ei ole seni läbi töötatud. Ühest kül-jest pakub see uudseid fakte, teisest küljest kinnitab Nõukogude Eesti aja-loolaste ja majandusteadlaste hinnanguid kodanliku Eesti põllumajanduse arengule.

Materjalid kinnitavad, et kodanliku põllumajanduse mehhaniseerimine tervikuna oli juhuslik. Riiklikud mehhaniseerimise kavad puudusid üldse. Riigipoolne mehhaniseerimist toetanud tegevus jäi väheseks. Traktor oli kujunemas küla sotsiaalse ja majandusliku ebavõrdsuse näitajaks ning süvendajaks. Samas ilmneb, et põllumajanduse mehhaniseerimine oli alg-stadiumi läbiteinud protsess ning ootas kavakindlat edasiarendamist. Traktor kui maailmas põllumajandusliku tootmise intensiivistamise üha laiemalt levinud allikas oli ka kodanlikus Eestis leidnud tunnustuse.

³⁴ 75 põllutööriistade remontitöökoda üle riigi. — Maa Hääl, 1939, 12. juuli.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Esitanud V. Maamägi

Toimetusse saabunud
31. X 1986

Сулев ВАЛДМАА

ТРАКТОРНЫЙ ПАРК ЭСТОНИИ В КОНЦЕ 1930-Х ГОДОВ И В 1940 Г.

Первые тракторы в Эстонии появились после первой мировой войны. Итоги сельскохозяйственных переписей 1925, 1929 и 1939 гг., а также текущая статистика 1920—1930-х годов показывают, что между двумя мировыми войнами механизация сельского хозяйства в Эстонии происходила возрастающими темпами. Если в 1925 г. было 440 тракторов, то в 1939 г. их стало 1807. В подавляющем большинстве они принадлежали частным лицам — одному хуторянину либо двум-трем, купившим машину в общее пользование. Государственных тракторов было сравнительно мало. По количеству машин на 1000 га пашни Эстония, например, заметно опережала Латвию, но отставала от Дании в восемь раз.

Из-за отсутствия общегосударственного планирования использование этих дорогостоящих машин не было правильно и широко поставлено. До второй мировой войны они работали в среднем менее 1000 ч в год. Перечень работ, выполняемых с помощью тракторов, был невелик. В основном им отводилась роль силовых агрегатов при молотье в период уборки урожая.

Отсутствие централизованного планирования сказалось и на очень неравномерном распределении тракторов по сельскохозяйственным округам — конвентам, на которые была поделена территория Эстонии министерством сельского хозяйства. Так, в сравнительно крупном конvente Ийзаку насчитывалось в 1940 г. всего лишь 7 тракторов, а в значительно меньшем по территории конvente Пыльтсамаа — 64.

Система подготовки механизаторских кадров носила случайный характер. В 1940 г. 36% трактористов работали без профессиональной выучки.

В конце 1930-х годов печать Эстонии подняла вопрос о необходимости разработки государственной программы механизации сельского хозяйства с учетом, в частности, подготовки кадров и создания ремонтных баз для тракторов.

Данные анкетирования владельцев частных тракторов позволили качественно и количественно оценить уровень механизации сельского хозяйства Эстонии в 1940 г.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
31/X 1986

THE ESTONIAN TRACTOR POOL AT THE END OF THE 1930s AND IN 1940

As records of the 1940 private tractor owners' questionnaire in the archives show the first tractors appeared in Estonia in the middle of the 1920s. Agricultural counts of 1925, 1929 and 1939 as well as the current statistics of the 1920s—1930s pointed out quite a rapid growth of tractors in Estonia. In 1925 there were 440 tractors but in 1939 their number amounted already to 1807. As compared to other countries agriculture in Estonia before World War II was much better mechanized than in Latvia but the number of tractors per 1000 ha of arable land was eight times less than in Denmark.

Due to lack of state mechanization plans the farmers did not use their valuable agricultural machinery expediently. Tractors worked less than 1000 hours a year. Mostly they were used as threshing machines. There was no systematic training of tractor drivers. 36% of the drivers had no training whatever.

Lack of central mechanization plans affected the location of tractors in Estonia. For example, Iisaku, quite a large agricultural district, had only 7 tractors in 1940. At the same time, Põltsamaa, a much smaller district in territory, had 64 ones.

In the late 1930s experts in agriculture began to pay more attention to the need of an all-republican mechanization plan which was to determine how to train tractor drivers, organize machine repairing teams, etc. Thus the private tractor owners' questionnaire gives valuable information about the real level of mechanization of agriculture before World War II.

*Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of History*

Received
Oct. 31, 1986